

422 особи з полоненими включно. Разом з полоненими рівень захворюваності зріс в 6,9 разів, серед цивільних в 2 рази. Рівень захворюваності зростав. Поміж цивільних хворих найбільша кількість була серед медичного персоналу – 38,6%, решта – робітники і службовці. У віковій структурі переважна більшість хворих 26,9% мала вік від 20 до 29 років. У статевій структурі 68% – жінки [6, Арк. 499-502].

В січні 1942 р. зафіксовано 26 випадків захворювання на скарлатину, 7 – дифтериту, 27 на дизентерію і за січень-лютий, можливо, березень – 2307 випадків захворювання на грип [6, Арк. 496-498]. Але, слід вважати, що ці дані не відображали справжню кількість захворювання, внаслідок відсутності можливості обліковувати всіх хворих.

Підсумовуючи, слід зауважити, що відділи КМУ не могли впоратися з очисткою міста. Санітарний стан був незадовільним і загрожував стати одним з джерел виникнення епідемій. Постачання населення засобами гігієни не здійснювалося. Торгівля харчами та готовими стравами здійснювалася без дотримання санітарних норм. Спостерігалось зростання інфекційних захворювань.

Чимало з цих проблем стало наслідком складних умов викликаних війною, певною байдужістю німецької адміністрації і безсилля КМУ.

1. Акти на паливо, списки матеріалів 8-ї взуттєвої фабрики та листування з головою управи з господарчих питань. 20 жовтня 1941 р. – 30 січня 1942 р. – ДА Київської області, ф. Р-2356, оп. 4, спр. 15, арк. 1 – 42. 2. Заболотна Т. В. Повсякденне життя населення Києва в роки нацистської окупації 1941-1943 рр.: дис... канд. іст. наук. – К., 2008. 3. Зведення про наслідки санітарних оглядів районними санітарними станціями 21 жовтня 1941 р. 1 червня 1942 – ДА Київської області, ф. Р-2356, оп. 9, спр. 13, арк. 1 – 76. 4. Листування з відділом охорони здоров'я міської управи про районування вулиць, складання бюджету на 1942 рік, затвердження штатів і інші організаційні питання. – ДА Київської області, ф. Р-2360, оп. 11, спр. 14, арк. 1 – 320. 5. Матеріали про випадки черевного тифу профілактичні засоби обстеження. 2 жовтня 1941 р. – 11 серпня 1943. – ДА Київської області, ф. Р-2356, оп. 9, спр. 14, арк. 1 – 20. 6. Матеріали про діяльність німецько-фашистської поліції безпеки і СД у м. Києві і в інших окупованих районах України (Доповіді, листування, списки осіб, що співробітничали з окупантами, а також списки осіб арештованих чи вбитих німецько-фашистськими окупантами). 1942 – 1943. – ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 474, Т. 1, арк. 1 – 1023. 7. Накази та розпорядження керівників сільського господарства німецьких військ та Макаріської райуправи. Списки громадян села Маковище. 22 вересня 1941 р. – 4 січня 1942 р. – ДА Київської області, ф. Р-2003, оп. 1, спр. 3, арк. 1-263. 8. План роботи інспектури охорони здоров'я Подільської районної управи та санітарно-епідемічної станції 15 листопада 1942 – 1 квітня 1943. – ДА Київської області, ф. Р-2360, оп. 11, спр. 7, арк. 1-28. 9. Постанови голови міста Києва №101 – 302. 1 грудня – 26 грудня 1941 р. – ДА Київської області, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 2, арк. 1 – 152. 10. Постанови голови міста Києва за січень – травень 1942 року. 12 січня 1942 – 29 травня 1942 р. – ДА Київської області, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 1, арк. 1 – 168. 11. Стенограма пленуму Київської Міської Управи від 20 грудня 1941р. – ДА Київської області, ф. Р-2412, оп. 2, спр. 40, арк. 1 – 73. 12. Тимчасовий статут товариства Український червоний хрест і відчит головної управи його з 12 /X по 15/XI 1941 р. – ДА Київської області, ф. Р-2395, оп. 1, спр. 2, арк. 1-7.

Надійшла до редколегії 10.02.11

О. Купріянчук, асп.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.: НОВІТНЯ ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті розглядаються погляди істориків на зародження нових організаційних форм українського національного руху та їх особливості другої половини XIX – початку XX ст., пов'язані з його політизацією.

The article views the approaches of historians on the beginning of new organizational forms of the Ukrainian National Movement and they features the second part of the XIX – beginning of XX centuries, associated with its.

Новітня історіографія виявляє велику зацікавленість історією українського національно-визвольного руху та його організаційних форм другої половини XIX – початку XX ст. За останнє двадцятиріччя оприлюднено десятки праць, присвячених цій актуальній проблемі, які ще не одержали належну історіографічну оцінку. В наявних студіях [6, 14, 15, 11] недостатня увага приділена історіографії еволюції та спорідненості організаційних форм українського руху як цілісності, аналізу мотивів та обставин їх появи на Наддніпрянщині та західноукраїнських землях. Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб простежити процес нагромадження знань про пошук і використання нових, більш дієвих та ефективних форм організації боротьби українського народу за національне і соціальне визволення всієї України, за розширення громадянських прав і свобод, за відновлення власної державності.

В узагальнюючих працях з історії України, у низці монографічних досліджень [5, 19, 21, 12] наголошується, що на підросійських та підавстрійських землях України в другій половині XIX – початку XX століття почався принципово новий етап українського національно-визвольного руху, пріоритетною особливістю якого була політизація не тільки програмових завдань, вимог, гасел, але й організаційних форм і методів досягнення мети. На відміну від попередніх етапів українського руху, коли домінуючими були його розпорошеність, культурницькі завдання, які здійснювалися здебільшого недостатньо організованими групами, просвітницькими товариствами або окремими діячами. Цей рух нагромаджувався на шалений спротив влади, її репресивні дії, особливо в Російській імперії. Незважаючи на те, що

одна з перших спроб висунути політичні цілі, здійснена кирило-мифодіївцями, завершилась жорстокими погромами, арештами, судовими процесами і засланнями, проте репресії не зламали волю українських провідників у їх змаганнях за національне відродження та незалежність України. Потрібні були нові організаційні форми, нова тактика боротьби, нова якість громадських об'єднань, передусім, утворення політичних партій. Пошук таких форм проходив як на Наддніпрянщині, так і на західноукраїнських землях, куди, на думку багатьох дослідників, у силу конкретно-історичних обставин наприкінці XIX ст. перемістився епіцентр українського руху.

Як зазначає Я.Грицак, державно-політичні процеси в обох імперіях так чи інакше втягували у політичне життя різні верстви української спільноти, насамперед інтелігенції та студентської молоді, посилювали політичне зафарбування діяльності існуючих українських культурницьких товариств та гуртків. Автор, як і новітня історіографія загалом, намагається простежити певну синхронність у розгортанні українського національно-визвольного руху, його організаційних засад на західноукраїнських землях та Наддніпрянщині, хоча й розглядає його в регіональному вимірі [2, с.73-91].

На спроби взаємодії провідників українського руху в різних регіонах України свого часу звернула увагу Н. Полонська-Василенко, підкресливши, що культурно-просвітницький рух мав загальноукраїнський характер. Якщо в Галичині "будителями" українськості виступили члени "Руської трійці", то на Наддніпрянській Україні – група так званих "хлопоманів" на чолі з студентом, а відтак професором Київського університету Св. Володимира В. Антоновичем, які проголосили себе україн-

© Купріянчук О., 2011

цями і спільно зі студентами Лівобережної України заснували "Громаду". Авторка наголошувала, що паралельно з громадою почали створюватися гуртки політичного спрямування. До них вона відносила засноване в 1892 р. "Братство Тарасівців", в яке входили брати Міхновські, Є. Черняхівський, І. Липа, Б. Грінченко, М. Вороний та ін. [20, с. 316-317].

Ряд дослідників пов'язує з громадівством рух українофілів [18]. Українофільство, діяльність "народників" та "хлопоманів" викликали посилення реакції не лише з боку влади, але залежних від неї публіцистів. Зокрема, реакційні російські публіцисти обвинувачували провідників українського руху в політичних зв'язках з польськими повстанцями, виправдовуючи їх арешти і заслання. Репресії нанесли нищівний удар по українському руху і, як наслідок, чимало українців відійшли від нього. Проте, вже в 1860–1870-х рр. за прикладом київської "Старої Громади" В. Антоновича, стали засновуватися українські громади як опозиційні гуртки і в інших містах: Полтаві, Чернігові, Одесі, Харкові. Вони не припинили своєї діяльності і в часи реакції, але були змушені вдаватися до конспірації. В 1897 р. в Києві відбувся з'їзд представників громад, на якому було засновано "Загальну українську безпартійну демократичну організацію", покликану координувати їх роботу у великих містах України [20, с.323-324].

Подібних підходів до історії українського руху та його організаційних форм дотримується О. Субтельний, який теж починає розгляд активізації українського руху з 1860-х рр. На відміну від Н. Полонської-Василенко, він зазначає, що хлопомани вступили до київської громади напередодні польського повстання 1863 р., відкрито порвавши з польським суспільством [23, с.366-367].

Дослідженням ідейних та організаційних засад українського руху тривалий час займаються А. Катренко та Я. Катренко. Вони оцінюють Київську громаду як не тільки напівтаємною українською культурно-освітньою, але й політичною організацією 60-90-х років ХХ ст. Автори виділяють в історії громади три умовні періоди: перша половина 60-х років, 70-ті роки та 80-90-ті роки ХІХ ст. У цих межах аналізуються зміни у складі громад, процес вироблення та уточнення ідейно-теоретичних настанов, удосконалення методів їх діяльності [8, с. 177; 9]. А. Катренко підкреслює, що паралельно з реалізацією культурницьких завдань громади посилювали свій вплив на революційний рух, ґрунт для якого давала невдала емансипація селян. У цьому зв'язку він аналізує діяльність заснованого в 1877 р. гуртка "Земля і Воля", який згодом поділився на дві частини: "Чорний Переділ" і "Народна воля". У монографії "У пошуках шляхів побудови справедливого суспільства" історик розкриває декілька етапів діяльності гуртків народовольців та чорнопередільців 70-80-х рр. ХІХ ст., починаючи від виникнення народницьких гуртків і груп, першого та другого "ходіння в народ" і завершуючи визріванням "політичного напрямку" в народництві та діяльністю народовольців та чорнопередільців [7, с. 3]. У цьому контексті варті уваги студії С. Світленка щодо ідейно-теоретичних та організаційних проблем народництва в Україні [22].

Важливе місце в новітній історіографії організації українського руху, його політизації посідає історія заснування та діяльності "Братства Тарасівців" як проміжної форми на шляху створення політичних партій. Такий погляд одним з перших висунув В. Сарбей, наголосивши, що в історії українського національного руху "Братство Тарасівців" стало перехідною сторінкою від структурно мало організованого громадівства 60-х – 90-х років до створення національних українських партій [21, с. 208]. Питання щодо мотивів та обставин за-

снування "Братства Тарасівців", його ініціаторів все ще залишаються дискусійними. На думку Н. Шип, воно існувало у складі Харківської громади [25, с. 83], а інші автори вказують на його самостійність. Братство, окрім головного осередку в Харкові, мало свої опорні пункти в Одесі, Полтаві, Лубнах та інших містах. У літературі діяльність цієї організації здебільшого пов'язується із зародженням "Молодих Громад" [10, с. 170]. Розглядаючи "Братство Тарасівців" як нове явище в суспільно-політичному житті України, І. Коляда вказує, що воно мало програму дій, спрямовану на національне визволення українського народу і досягнення автономії. Сама ж програма тарасівців становила суміш поглядів романтичного націоналізму, політичного радикалізму та ліберального культурництва. Втілити в життя її національно-демократичні вимоги "Братство Тарасівців" не змогло, бо вже через рік після заснування було розгромлене. Заарештованих звинувачували в "українській пропаганді", "сепаратизмі", але деталей про діяльність таємної організації поліція так і не дізналася [16, с. 52].

Новою, вищою і досконалішою організаційною формою українського національного руху українська історіографія вважає утворення політичних партій. Досліджуючи їх появу, історики звертаються до Галичини, де й постала перша українська політична партія. За словами Я. Грицака, у середині 70-х років у Галичині заявила про себе молода генерація інтелігенції, яка прагнула надати українському рухові модерного європейського характеру. Під впливом М. Драгоманова молоді українські діячі: Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький та інші звертаються до модних тоді в Європі ідей соціалізму, що заклало основи для виникнення радикальної течії в українському русі. Її представники в жовтні 1890 року утворили першу українську політичну партію в Україні – Русько-українську радикальну партію [2, с. 76-78]. Цій знаковій події передували десятиріччя пошуків нових організаційних форм ідейного просвітництва і мобілізації мас. На думку О. Малюті, навіть осередки "Просвіти", засновані в 1868 р., які діяли легально на території Західної України, дедалі частіше виступали оборонцями прав українського народу на освіту і культуру, в тому числі й права своєї діяльності. Автор наголошує, що "Просвіта", будучи наступником "Галицько-руської матиці", започаткованої в 1848 р. у Львові, пішла набагато далі як продовжувачка її справи, намагаючись стати центром і каталізатором українського національного відродження. Її діяльність розгорталася на межі культурницького та політичного етапів розвитку національного руху, що і позначилося на змісті, формах та спрямованості роботи місцевих осередків [13, с. 24]. Подібну думку поділяє й інший дослідник українського просвітнянського руху В. Пашук, який звернув увагу на те, що "Просвіта" діяла на основі Статуту товариства, підготовленого галицькими народовцями [17, с. 222-232], а це надавало їй осередкам більшої організованості, сприяло узгодженню заходів. До перших політичних організацій Західної України О. Сухий відносить й Народну раду, яка утворилася в 1885 р. як продовжувач традицій Головної Руської ради під керівництвом Ю. Романчука. Діяльність Народної ради, яка стояла на позиціях єдності галицьких та наддніпрянських українців, засвідчувала, що український рух набував набагато вищих організаційних форм, на яких, зазвичай, будувалися політичні партії в Західній Європі. Згодом досвід Народної ради ліг в основу заснування українських політичних партій [24, с. 44-45].

Як вияв нових підходів до організації українського руху дослідники розглядають польсько-українську угоду 1890 р., яка викликала різну реакцію в суспільстві і при-

скорила його політичну структуризацію. Група народівців, яка висловила незадоволення умовами угоди, пішла на зближення з тим крилом радикальної партії, яке віддалялося від соціалістичної ідеології на користь національної ідеї. Ініціатором цього зближення виступив М. Грушевський, до якого прихильно ставилися обидва середовища. Він разом з Іваном Франком та декількома колишніми молодими радикалами створили в 1899 році Українську національну демократичну партію (УНДП), яка згодом розвинулася у найчисельнішу політичну партію України на той час [2, с. 78-80].

На деякі особливості українського руху на Буковині звернув увагу О.Добржанський. Тут початок національного пробудження припав на злам 1850-60-тих рр., а піднесення українського руху супроводжувалося виникненням низки національних організацій, зокрема "Руська бесіда" (1869), "Руська рада" (1870), студентський "Союз", оформленням міжнаціонального депутатського об'єднання "Вільнодумний союз", заснуванням української газети "Буковина" та ін. Тут сформувалися дві концепції українського руху: народовська та москвофільська (старорусинська). Завдяки посиленню впливу народовської течії, прихильники якої відстоювали окремішність українців від поляків і росіян, відбулося розмежування між москвофілами і народовцями, більшість місцевої інтелігенції перейшла на українські позиції. У краї поширювалися твори Т. Шевченка, сформувалася "буковинська трійця" у складі Юрія Федьковича та братів Сидора та Григорія Воробкевичів. Серед провідних політичних партій, які діяли на Буковині, найближчими за своїми орієнтирами до галицьких були Національно-демократична, Радикальна та Соціал-демократична. Автор звернув увагу на те, що тут з'явилися радикальніші елементи, які найближчим завданням українського руху вважали боротьбу за політичну незалежність України [3, с. 184, 292].

Аналізуючи появу нових організаційних форм українського руху в Галичині, А. Павко виокремив провідну роль у цьому процесі молодіжних радикальних гуртків, в яких домінувала студентська та учнівська молодь, захоплюючись ліберально-демократичними ідеями М. Драгоманова. Вихідці з цих гуртків взяли на себе створення вже згадуваної Русько-української радикальної партії. Автор простежив внутріпартійні дискусії і суперечності, які виникли навколо програмових завдань і призвели до формування в другій половині 90-х років двох груп: радикальної, яку очолив М. Павлик, та соціал-демократичної на чолі з В. Охримовичем. У 1899 році соціал-демократична група вийшла з УРП і проголосила створення Української соціал-демократичної партії, а на базі радикального крила та народівців була заснована Українська національно-демократична партія. Її установчий з'їзд відбувся у Львові 26 грудня 1899 року з ініціативи М. Грушевського, І. Франка та ін. Кожній з політичних партій, які утворилися на Заході та Сході України, на думку С. Єкельчика, належить важлива роль у пошуках досконаліших форм організації партійної роботи, виробленні стратегії і тактики українського національного руху [4, с. 119-120].

І все ж, рубіжну віху в політизації українського національно-визвольного руху історики пов'язують із заснуванням у 1900 р. першої політичної партії на Наддніпрянщині – Революційної української партії, програму якої під назвою "Самостійна Україна" опрацював М. Міхновський. Як і в Галичині, її появі передували культурно-просвітницькі об'єднання, зокрема діяльність харківської студентської громади, тривала ідейно-політична, теоретична та організаційна робота, започаткована, на думку А. Павка, у 1883 р. з участю М. Драгоманова. Суперечки українських громадівців та

М. Драгоманова з російськими ідеологами Народної волі з питань майбутнього країни, пріоритету політичного та соціального визволення, федералістичної розбудови революційної партії та національних відносин призвели до розколу. Як наслідок, у 1883 р. член Одеської громади В. Мальований, який перебував під ідейним впливом М. Драгоманова, склав проект програми Української соціально-революційної партії на федералістичних засадах. Цей програмний документ був вилучений у вересні 1883 року київськими жандармами [16, с. 60]. Цінність дослідження А. Павка полягає в тому, що в ньому по-новому розглянуто соціальну та ідейну базу політичних об'єднань, проаналізовано їх структуру і склад, показано програмові завдання та їх вплив на народні маси.

Деякі нові підходи до історії створення та діяльності Революційної української партії простежуються у працях В.Борисенка. Він визначає її як національну, революційно-демократичну організацію, яка революціонізувала від радикалізму до соціал-демократизму [1, с. 129-138]. Вагомий внесок у дослідження організаційних форм українського національно-визвольного руху належить авторам першого тому Політичної історії України [19]. У праці поетапно проаналізовано процес становлення перших політичних партій та їхній подальший організаційний розвиток. Автори показали необхідність створення політичних організацій та партій як в Наддніпрянщині так і в Галичині.

Таким чином, новітня історіографія трактує український національно-визвольний рух як громадську і суспільно-політичну діяльність, спрямовану на визволення українського народу, здобуття соборності та державності України. Історики сходяться на тому, що в другій половині XIX – на початку XX ст. український рух набув нових організаційних форм, він еволюціонував від окремих гуртків, товариств, спілок до політичних партій як у Західній Україні, так і на Наддніпрянщині. Його провідники впритул підійшли до розуміння спільної боротьби на всіх землях України проти поневолювачів, за відстоювання прав і свобод всього українського народу, за власну українську державу. Серед найбільш опрацьованих аспектів проблеми є, на наш погляд, історія громадівського та народовського рухів, утворення Братства Тарасівців, умови заснування і діяльності перших українських політичних партій як у Галичині, так і на Наддніпрянщині. Проте, низка питань залишається недостатньо дослідженими, насамперед проблема цілісності, ідейної та організаційної спорідненості українського руху, його синхронності на Наддніпрянщині та західноукраїнських землях. Для більшості новітніх праць все ще властиві традиціоналізм у підходах до організаційних засад українського руху, обмеженість і одноманітність джерельних свідчень, обмеженість персоналії. Назріла необхідність підготувати нове, доповнене і виправлене видання колективної монографії "Нариси з історії українського національного руху", з часу виходу якої у світ минуло більше 15 років.

1. Борисенко В. До питання про Революційну українську партію // наук. Праці з питань політ. історії. – Вип. 169. – К., 1991.
2. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. – К., 1996.
3. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці, 1999.
4. Єкельчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини XIX ст. – Мельбурн, 1994.
5. Історія України. Нове бачення / В. А. Смолій ред. – К., 1998.
6. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть. – К., 1993.
7. Катренко А. М. У пошуках шляхів побудови справедливого суспільства (діяльність народовольців і чорнопередільців в Україні у 80-х роках XX ст.). – К., 2001.
8. Катренко А. М., Катренко Я. А. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60-90-ті роки XIX ст.). – К., 2003.
9. Катренко А. Український національний рух XIX століття. Частина II. 60-90-ті роки XIX ст. – К., 1999.

10. Коляда І. А. інтелігенція та український рух в умовах посилення політичної реакції у Російській імперії в 80-90-х рр. XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX століття. – К., 2007. 11. Купріячук О. Політизація українського національного руху кінця XIX – початку XX ст.: до новітньої історіографії проблеми // Гілея. – Вип. 23. – К., 2003. 12. Литвин В. М. Історія України. Підручник. – К., 2009. 13. Малюта О. "Просвіти" і Українська державність (друга половина XIX – перша половина XX століття) / О. Малюта. – К., 2008. 14. Нариси з історії українського національного руху / Відп. ред. В.Сарбей. – К., 1994. 15. Павко А.І. Повчальний досвід вітчизняної історії: Політичні партії і організації у громадському житті України модерної доби. – К., 2002. 16. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: наприкінці XIX – початок XX століття. – К., 1999. 17. Пашук В. Зородження українського та польського просвітницьких рухів. Порівняльний аналіз // Проблеми історії України

XIX – початку XX ст. – Вип. VI. – К., 2003. 18. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття: У 2-х книгах. – Кн.1.: Київська громада. – К., 2000. 19. Політична історія України XX ст.: У 6 т. / Редкол. І. Курас та ін. Т.1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.). – К., 2002. 20. Полонська-Василенко Н. Історія України у 2 томах. Т.2. Від середини XVIII століття до 1923 року. – К., 2002. 21. Сарбей В. Г. Національне відродження України – К., 1999. 22. Світленко С. Народництво в Україні 60-80-х років XIX століття: теоретичні проблеми джерелознавства та історії. – Д., 1999. 23. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1993. 24. Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX століття. – Л., 1999. 25. Шип Н. Суспільно-політичне і духовне життя українців у склад Російської імперії (XIX ст.). – К., 2004.

Надійшла до редколегії 14.02.11

О. Купчик, канд. іст. наук

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ УПРАВЛІННЯ УПОВНОВАЖЕНОГО НКЗТ РСФРР ПРИ РНК УСРР (1922–1924 рр.)

У статті з'ясовані функції, компетенція і правовий статус Управління Уповноваженого Народного комісаріату зовнішньої торгівлі при РНК УСРР в 1922–1924 рр. після утворення СРСР

Functions, jurisdiction and a law status of Agent and Administration of Foreign Trade of USSR by Government of Ukrainian SSR in 1922–1924's after USSR was created are have found out in article.

Під час утворення союзної держави актуальною є проблема розподілу прав між її складовими частинами. Діалог між ними особливо загострюється, коли мова йде про сферу зовнішніх відносин, а особливо зовнішньої торгівлі. Тим більше, коли у майбутніх суб'єктів союзу саме тут до цього були вагомі здобутки. Така дискусія відбулась на початку 1920-х рр., коли в ході утворення СРСР, Українська СРР прагнула зберегти деякі ознаки державного суверенітету.

Окремі проблеми організаційно-правових форм участі УСРР в радянській зовнішній торгівлі після утворення СРСР досліджували як радянські [2, 3, 5], так і сучасні українські історики й правники [10, 11]. Але предметом окремого історико-правового дослідження до цього не було, тому метою статті є простежити роботу УСРР і РСФРР щодо вироблення у 1922 – 1924 рр. організаційних і правових засад зовнішньоторгівельної діяльності радянської України у складі СРСР.

Нагадаємо, ще 1 червня 1919 р. уряди УСРР й РСФРР підписали військово-політичний договір, згідно з яким об'єднали п'ять наркоматів – військових справ, народного господарства, шляхів сполучення, фінансів, праці. Доцільність цієї централізації вони пояснили тим, що тоді, у війні проти Добровольчої армії, західних союзників на Півдні, армії УНР, будуть більш ефективніше використовуватися економічні й військові ресурси.

Але після утвердження радянської влади в Україні в листопаді 1920 р. централізацію поступово продовжували. Щоправда справжні її причини тепер полягали у намаганні раднаркому РСФРР зосередити у себе владу у важливих сферах діяльності. Згідно з "Робітничо-селянським договором між УСРР і РСФРР" від 28 грудня 1920 р., об'єднали ще наркомати пошти й телеграфу, зовнішньої торгівлі, а також Вищу раду народного господарства [4, с. 128–131].

У січні 1922 р. централізацію влади продовжили. Тоді ЦК РКП(б) направив у республіканські партійні організації проект союзного договору, яким передбачали розпочати "автономізацію". Згідно з його III главою "Органи міжнародних відносин договірних держав" (її автором називають наркома закордонних справ РСФРР Г. Чичеріна) надалі представляти радянські республіки у міжнародних відносинах мала РСФРР. Відповідно до ст.20 НКЗТ РСФРР видав зовнішньоекономічною і зовнішньоторгівельною діяльністю, а також здійснював зовнішньоторгівельне представництво (ст.21).

Для реалізації власних інтересів республіки отримували можливість займатись окремими питаннями зовнішньополітичної і зовнішньоторгівельної діяльності. Для цього забезпечення цього отримували право укласти двосторонні міждержавні угоди з питань, які склали окремий інтерес республік. У складі республіканських раднаркомів мали функціонувати "особливі наркомати закордонних справ" (ст.22). Проте ці міждержавні угоди радянські республіки мали погоджувати з РСФРР (ст.24). Створення ж НКЗТ УСРР не передбачалось [9, арк. 54–55].

Але такі погляди РСФРР щодо структури загальносоюзних і республіканських органів влади, їх компетенції, прав і обов'язків уже розходилися з інтересами УСРР. І не випадково, бо на початку 1920-х років у зовнішній політиці УСРР досягла вагомих здобутків. Зокрема встановила дипломатичні відносини з демократичними Грузією, Литвою, Естонією, Латвією, Польщею, Австрією, Чехословаччиною, Туреччиною, Італією, Німеччиною, налагодила з ними з торговельні відносини (у цих країнах діяли торговельні представництва УСРР). Такий успіх раднарком УСРР планував розвивати і далі, а для цього вважав за необхідне мати власні НКЗТ і НКЗС.

Та в утвореній серпневим 1922 р. пленумом ЦК РКП(б) Конституційній комісії УСРР не вдалось відстояти власні інтереси у союзному будівництві. Комісія у підготовленому нею в жовтні проекті "Договорі про створення СРСР" запропонувала в РНК СРСР утворити 10 комісаріатів двох категорій: загальносоюзних (знаходилися у Москві) та союзно-республіканських (їх апарат підпорядковувався уряду СРСР не безпосередньо, а через раднаркоми республік). Народний комісаріат зовнішньої торгівлі (як і НКЗС) віднесли до перших [7, арк. 148].

Але власну точку зору щодо цих наркоматів РНК УСРР продовжував відстоювати і на I Всесоюзному з'їзді Рад (30 грудня 1922 р., Москва). Тому делегація УСРР відмовилась підписати поданий Конституційною комісією проект Союзного договору, який в результаті був прийнятий лише за основу. Сам же договір направили на доопрацювання і погодження до розширеної Конституційної комісії ЦВК СРСР, плануючи розглянути і прийняти його остаточний варіант на наступному Всесоюзному з'їзді Рад [10, с. 369].

На разі зайнялись виробленням положень про загальносоюзні й союзно-республіканські народні комісаріати. З цієї метою 1 – 2 лютого 1923 р. у Москві працювала спеціальна Комісія, у якій УСРР представляв за-